

ТЕОНІМ БОГ У ФРАЗЕОЛОГІЧНОМУ СЛОВНИКУ ЦЕНТРАЛЬНОЇ СЛОБОЖАНЩИНИ (ХАРКІВЩИНИ)

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (46)

УДК 811.161.2'374.2: 81' 373.46

DOI:10.24144/2663-6840/2021.2(46).217–220

Сагаровський А. Теонім Бог у фразеологічному словнику Центральної Слобожанщини (Харківщини); кількість бібліографічних джерел – 7; мова українська.

Анотація. У статті йдеться про фразеологічний словник Центральної Слобожанщини (Харківщини). Автор інформує про завершення цієї роботи, що включає доволі детальний опис приблизно 7400 фразем, що побутують у мовленні жителів 543 обстежених населених пунктів. На прикладі фразеологічних одиниць із теонімом Бог подемонстровано їх функціонування, змістову виражальність, образність, емоційну й експресивну наснаженість. Попри значну кількість напрацювань у цьому напрямі, зазначимо, що досліджувана мовленнєва територія велика й різноманітна, а народна фразеологія – невичерпна і кількісно, і структурно, і виражально.

На кафедрі української мови філологічного факультету Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна стараннями автора цієї праці, а також викладачів, студентів створено картотеку діалектних (в основному лексико-семантичних) особливостей нашого регіону обсягом 68–70 тисяч одиниць опису (із 543 населених пунктів), із них 9–10 тисяч фразеологізмів і фразеологічних утворень.

У результаті проведеного дослідження констатуємо, що кількість фразеологізмів із відповідним онімом незначна, а це свідчить про їхню потрібність, змістову виражальність.

Зафіксовано мовні одиниці, в яких відтворено загальнолюдські буттєві сентенції, засудження негативних людських рис, несхвалення некоректної поведінки. У зібраному матеріалі наявні фразеологізми з виховним значенням. Відзначаємо емоційність, зокрема іронічність фразеологічних одиниць.

Перспективним нам видається розгляд зібраного фактажу за типами одиниць, за походженням, мотивацією, змінами у значеннях тощо.

Ключові слова: Бог, діалектний, мовленнєва територія, теонім, фразема, фразеологізм, фразеологічна одиниця, фразеологічний словник, Центральна Слобожанщина (Харківщина).

Постановка проблеми. У сучасній лінгвістиці упродовж останніх десятиліть часу вийшли друком роботи Г. Аркушина, Н. Вархол, Г. Доброльожі, А. Івченка, Н. Кірілкової, Н. Коваленко, З. Мацюк, Г. Ступінської, В. і Д. Ужченків, В. Чабаненка та ін., присвячені проблемам діалектної фразеології.

Аналіз досліджень. Попри значну кількість напрацювань у цьому напрямі, зазначимо, що наша мовленнєва територія велика й різноманітна, а народна фразеологія – невичерпна і кількісно, і структурно, і виражально. Якщо зважити на географію представленого фактажу, то стане очевидним, що саме Центральна Слобожанщина репрезентована чи не найслабше, хоч і є окремі роботи О. Іваштенко, А. Сєдих, О. Юрченка.

На кафедрі української мови філологічного факультету Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна стараннями автора цієї праці, а також викладачів, студентів створено картотеку діалектних (в основному лексико-семантичних) особливостей нашого регіону обсягом 68–70 тисяч одиниць опису (із 543 населених пунктів), із них 9–10 тисяч фразеологізмів і фразеологічних утворень. На жаль, цей зібраний матеріал належно не опрацьований, хоча вдалося видати два випуски *Матеріалів до діалектного словника Центральної Слобожанщини (Харківщини)* у 2011 і 2013 рр. (майже на 600 сторінок разом) і *Матеріали до фразеологічного словника Центральної Слобожанщини (Харківщини)* орієнтовно на 3400 статей [Сагаровський 2015].

Мета роботи – на прикладі сполук зі словом *БОГ* подемонструвати багатство, різноманіття, виражальність ФО, що побутують на обстеженій і, безсумнівно, прилеглих мовленнєвих територіях. Основний **метод**, використаний у статті, – це метод словникових дефініцій у поєднанні з описовим.

Виклад основного матеріалу. У грудні 2020 року було подано до Методично-видавничої ради університету Фразеологічний словник Центральної Слобожанщини (Харківщини) на 7400 мікростатей (близько 550 с.).

Фраземи сприймаємо у широкому розумінні й до об'єктів опису залучаємо майже всі сполуки, що відтворюються мовленням у «готовому вигляді», мають певний ступінь метафоричності, відносно стабільний компонентний набір, а більшість – і доволі постійну граматичну форму. З ознак діалектності зважаємо (як і, наприклад, Г. Аркушин [Аркушин 2003], В. і Д. Ужченки [Ужченко 2002], В. Чабаненко [Чабаненко 2001] на відсутність ФО у літературній мові, відмінність у значенні, наявність лексичних, словотвірних, граматичних говіркових компонентів; не уникаємо навіть деяких індивідуалізмів (зрозумілих певній спільноті) чи жартівливих або ситуативно актуальних трансформацій загальновідомих фразеологізмів [Сагаровський 2015, с. 51].

Цією статтею (і фактичним матеріалом зокрема) інформуємо гуманітарну громадськість про завершення роботи над *Фразеологічним словником Центральної Слобожанщини (Харківщини)* і можливе його опублікування. Також спонукаємо вчених

підготувати подібні видання на іншому говірковому матеріалі, бо, як сказала геніальна Ліна Костенко: «Є скарби – допоки їх шукають!».

Констатуємо, що слова, сполучення з відповідним теонімом супроводжують, оточують нас повсякденно й повсякчасно – у побуті, роботі й дозвіллі.

Теонім – власна назва, що вживається для найменування якогось божества; в українській мові, крім язичницьких, слов'янських, уживаються переважно християнські оніми [Муромцев 2011, с. 356].

У тлумачних словниках зазначена така дефініція: *БОГ* – фантастичний образ надприродної істоти, що начебто створила світ і керує ним; у християнстві це – Свята Трійця: Бог-отець, Бог-син і Бог-дух святий. Констатуємо, що наші інформатори здебільшого у церкві моляться цій Трійці, Богородиці, апостолам, сприймають БОГА як вищого суддю, ідеальну мораль, духовну опору, абсолютний авторитет, а поза храмом – мало не як безпосереднього, реального помічника, порадника, оборонця.

Багато вірян не апелюють до БОГА з настійною егоїстичною, споживацькою вимогою «Дай..!», а просять-пропонують допомогти, приєднатися, долучитися до їхніх зусиль. Пригадуємо нашу матір, що зверталася до Всевишнього за сприянням: «Допоможи, Боже, моїй дочці одужати!», «Боже, допоможи моєму синові вивчитися!», «Допоможи, Боже, підняти на ноги дітей!» і под.

ФО з компонентом БОГ, зрозуміло, представлено у будь-якому територіальному словнику, вони є активними елементами місцевого мовлення, свідомості українців узагалі, не кажучи вже про об'єкти номінації чи її складник. У збірці Г.Аркушина їх 9 [Аркушин 2003], у роботі Н.Вархол, А.Івченка – 16 [Вархол 1990], у В. і Д. Ужченків – 13 [Ужченко 2002], у праці В.Чабаненка – 13 [Чабаненко 2001], у нашому словнику їх понад 40. Зрозуміло, що кількісні показники у діалектній фразеографії не є визначальними, але у загальному зорієнтуванні вони мають важливе значення.

Для ілюстрації деяких положень викладеного наводимо фактаж, що практично є фрагментом Фразеологічного словника Центральної Слобожанщини (Харківщини) – поки що без локалізації за свідчення.

Бог дав – Бог узяв – сентенція-рекомендація не надто перейматися щодо чогось природного, закономірного: *Шо ж, шо теля здохло, не дуже переживай. – Бог дав – Бог узяв, це наживеши.*

Бог на правду виведе – вираження сподівання на позитивне втручання вищих сил: *Хоч як ти на мене наговарюєш, а Бог на правду виведе.*

Бог з празником, а чорт із ділом, жарт – про невідкладні справи у свята, вихідні; недоречну роботу: *Он'ять же порайся коло худоби – Бог з празником, а чорт із ділом.*

Бог не теля – баче звіддаля, жарт. – сподівання на вищу справедливість, законність: *Шо ж ти в карти піддурів, так вонó тобі гикнеться, бо Бог не теля – баче звіддаля.*

Йбшкин Бог, вульг., нов. – натяк на лайку: *Та йбшкин Бог – скіки ще до тогó села їхать?!*

Змілюваться, як Бог над раком, ірон. – покарати, познущатися: *Помучив, побів і одпустів – змілювався, як Бог над раком.*

Наказать, як Бог черепáху, підсил. – покарати, познущатися, побити: *Будеш ище підскакувати – наказу, як Бог черепáху.*

На ко́го Бог, на то́го й лю́ди, підсил. – про тривалий неталан у всьому: *І так у йбого все наперекосяк і пішло – не здря кажу́ть, шо на ко́го Бог, на то́го й лю́ди.*

Не дав Бог краси́ – чо́рта не просі́, ірон. – порада, зокрема жінкам і дівчатам, задовольнятися природною зовнішністю: *Намазю́каються помада́ми, кремáми, ну́дрями, а то́лку ма́ло – не дав Бог краси́ – чо́рта не просі́.*

Оби́цав Бог да́ть, та сказа́в подо́ждать, ірон. – про примарні обіцянки: *Вірь голо́ві, шо лісу ви́теше – оби́цав Бог да́ть, та сказа́в подо́ждать.*

Созда́в Бог і ви́скавсь, ірон. – про нікчемну, недолугу, дурнувату людину: *Ну, таке́ вже ду́рне, шо, ма́ть, созда́в Бог і ви́скавсь.*

Бог <оди́н> зна, ірон. – ніхто не зна; невідомо: *Ма́ть, Бог один зна, шо в йбого́ голо́ві приду́ркуваті́й наро́диться.*

Хай Бог ми́лує <і кри́є> – побажання Божої допомоги, заступництва; запевнення, заприсягання: *Шоб я хоть гра́му чужо́го взяла́ – хай Бог ми́лує.*

Шо Бог дає – у то́рбу, ірон. – про збирання, підбирання, накопичування: *Гусеня́ чие́сь прибу́дилось, так хай у нас побуде, шо Бог дає – у то́рбу.*

Як Бог на ду́шу покладе́ – інтуїтивно, довільно, як вийде (складеться): *Оце ло́дку стру́гаю, як Бог на ду́шу покладе́, бо ніко́ли не робі́в, а поспита́ть нікого.*

Ба́чить сті́кляного́ Бо́га, несхв. – бути у стані алкогольного марення, галюцинацій: *Допи́вся до о́дуру, ка́же, шо вже ба́чив сті́кляного́ Бо́га.*

На Бо́га свисті́ть, несхв., зрід. – не слухатися: *Сестри́на діву́ля з са́мого пупка на Бо́га свисті́ть – ба́тька-ма́тір не слуха.*

Ні до Бо́га, ні до люде́й, несхв. – дивак, схибленець: *Ра́ніше була́ спокóйна, приві́тна, а як дити́ну поти́рjala, так ста́ла ні до Бо́га, ні до люде́й.*

Од Бо́га ду́лю жда́ть (хоті́ть), ірон. – вередувати; чекати неймовірного, нездійсненого: *Тогó ти не хочеш, тогó то́же! шо ж ти ждеш? од Бо́га ду́лю?*

Од Бо́га пішки́ прийті́, схв., зрід. – бути гранично порядним, чесним, талановитим: *Хло́пець та́кий поря́дошний, як од Бо́га пішки́ прии́шов.*

Як з Бо́гом пообіда́ть, ірон. – бути пихатим, зарозумілим; чванитися: *Шо це Васи́ль так несеться, як з Бо́гом пообіда́в?*

З Бо́гом, Парáско <як лю́ди нахо́дяться>, жарт. – про бажаність використання слухної нагоди: *Підемо ми з кумо́ю до́дому! З Бо́гом, Парáско, як лю́ди нахо́дяться.*

Уси́лу дав Бог си́лу – примовка про закінченні якоїсь великої, виснажливої роботи: *Уси́лу дав Бог си́лу спасти́ сіно від до́щу.*

Ось Бог, ось поро́г, підсил. – настійлива пропозиція полишити приміщення (сім'ю, компанію): *Погості́в, а тепе́р – ось Бог, ось поро́г.*

Бог позавідував, *несхв.* – про різке, помітне погіршення всього (здоров'я, достатку, злагоди в сім'ї): *Жили ж ми лучче всіх у селі, так на тобі – Бог позавідував – розорілися.*

Бог рózум одняв, *несхв.* – хтось збожеволів, утратив розсудливість: *Од такої біді й ни вдивительно, шо Бог рózум одняв – двох поховала.*

Шоб вас (тебé) Бог любív. 1. *Схв.* – побажання гараздів, талану: *А шоб вас Бог любív, як такі дóбрі до мене.* 2. *Несхв., евф.* – лайка, прокльон: *Отák задки коби́ла кiнула – шоб тебé Бог любív.*

Шоб тебé (його) Бог побív, *несхв.* – некатегоричне побажання кари: *Та шоб тебé Бог побív, шо вiмтопав менí весь горóх.*

Бóга кóрчити, *ірон.* – чванитися, гоноритися, бундючитися: *Бóга з себе не корч, а робí, шо прóсті лóди рóблять.*

Живíм до Бóга лiзти, *ірон.* – бути святошею, святеником, ханжею: *Пóсту додérжується, до попá підлiзується – живóю до Бóга лiзе.*

Загинáти в Бóга (Христá, Бóжу Мáтiр, Богорóдицю), *несхв.* – матюкатися, лихословити: *Як шось не по-йому, так, безсóвiсний, i загинá в Бóга.*

Стiкляному Бóговi молiться, *ірон.* – регулярно пиячити, зловживати спиртним: *Як начáв стiкляному Бóговi молiться, так i розiйшлися з жiнкою.*

Як у Бóга за спинóю, *схв.* – надійно, гарантовано, безпечно: *Та вона́ за Йвáном, як у Бóга за спинóю.*

Богí казáли, шоб прохóжi помагáли – жартівлива відповідь на зичення “Бóже поможí”: *Богí казáли, шоб прохóжi помагáли, а ви тiки желáйте.*

Казáли Богí, шоб i ви помоглi, *жарт.* – відповідь на побажання успіхів у важкій роботі: *Бог у пóмоцi! – Казáли Богí, шоб i ви помоглi, а ви – мiмо.*

Здорóвкаться з стiкляним Бóгом, *несхв.* – пиячити, випивати: *Дойшло́ вже до тóго, шо чи не кáжини день здорóвкаться з стiкляним Бóгом – п'є.*

Сохранi (унасi) Бóже – застереження, запобігання: *Сохранi Бóже нас од такóго бригадiра – усю́ дóшу вiмотає; Унасi Бóже колхóзи вёрнуться, особённо тi, шо попервáх булi.*

Література

1. Аркушин Г. Сказав, як два зв'язав: Народні вислови та загадки із Західного Полісся і західної частини Волині. Люблін–Луцьк, 2003. 117 с.
2. Вархол Н., Івченко А. Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини. Братислава–Пряшів, 1990. 159 с.
3. Муромцев І. Прізвисько і назвисько та навколо них (науково-публіцистичні нотатки). Харків: Харк. істор.-філол. товариство, 2015. 112 с.
4. Сагаровський А. Матеріали до Фразеологічного словника Центральної Слобожанщини (Харківщини). Харків: ОВВНМЦ ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2015. 226 с.
5. Ужченко В., Ужченко Д. Фразеологічний словник східнослобожанських і степових говірок Донбасу. Луганськ: Алма матер, 2002. 263 с.
6. Українська мова. Енциклопедія / за ред. І.В. Муромцева. Київ: Майстер-клас, 2011. 400 с.
7. Чабаненко В. Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпрянщини. Запоріжжя: Стат і К°, 2001. 201 с.

References

1. Arkushyn H. (2003) Skazav, yak dva zviazav: Narodni vyslovy ta zahadky iz Zakhidnoho Polissia i zakhidnoi chastyny Volyni [He said how he connected the two: Folk sayings and riddles from Western Polissya and the Western part of Volyn]. Liublin–Lutsk. 117 s. [in Ukrainian].

Нi Бóговi свiчка, нi чóртовi бóжог, *ірон., зрiд.* – ні до чого не придатна річ, людина: *Той Йвáн – нi Бóговi свiчка, нi чóртовi бóжог – прóсто нiякий.*

Бóгом наказаний i мóхами загáжений, *ірон.* – нещасний, безталанний: *Ну й хай собi сёрдиться – Бóгом наказаний i мóхами загáжений.*

Бóзя бóблики (орiшки) везé, *жарт., дит.* – заохочувально-виховне пояснення грому: *Не бiйся грóму, то Бóзя бóблики слухнiям дiткам везé.*

Бóзя сёрдиться, *жарт., дит.* – лякально-виховне пояснення грому: *Отó бач – Бóзя на нeслухiв сёрдиться.*

Висновки. Навіть побіжного перегляду фрагменту ФСЦС(Х) із теонімом *БОГ* досить, щоб пересвідчитися, що кількість фразеологізмів із відповідним онімом порівняно немала, а це свідчить про їхню потрібність, затребуваність, змістовну виражальність, образність, емоційну й експресивну наснаженість.

Щодо змісту, спрямування, то тут наявні:

– загальнолюдські буттєві сентенції: *Бог дав – Бог узiв, нi до Бóга, нi до людéй, як у Бóга за спинóю, нi Бóговi свiчка, нi чóртовi бóжог;*

– засудження негативних людських рис: *бáчить стiкляного Бóга, стiкляному Бóговi молiться; здорóвкаться з стiкляним Бóгом;*

– несхвалення некоректної поведінки: *на Бóга свистiть, Бóга кóрчить; живiм до Бóга лiзти; загинáть у Бóга; од Бóга дóлю ждать.*

У зібраному матеріалі наявні фразеологічні одиниці з безпосереднім виховним значенням: *Бог на правду вивóде; Богí казáли, шоб прохóжi помагáли; казáли Богí, шоб i ви помоглi; Бóзя бóблики везé; Бóзя сёрдиться.*

Відзначаємо емоційність, зокрема іронічність таких ФО: *змiлуваться, як Бог над рáком; обiщав Бог дать, та сказав пiдождáть; создáв Бог i вiсякався; од Бóга дóлю ждать (хотiть); як з Бóгом пообiдать.*

Перспективним нам видається розгляд зібраного фактажу за типами одиниць, за походженням, мотивацією, змінами у значеннях тощо.

2. Varkhol N., Ivchenko A. (1990) Frazeolohichniy slovnyk lemkiivskykh hovirok Skhidnoi Slobozhanshchyny [Phraseological dictionary of Lemko dialects of Eastern Slovakia]. Bratyslava–Priashiv. 159 s. [in Ukrainian].
3. Muromtsev I. (2015) Prizvysko i nazvysko ta navkolo nykh (naukovo-publitsystychni notatky) [Nickname and nickname and around them (scientific and journalistic notes)]. Kharkiv: Khark. istor.-filol. tovarystvo. 112 s. [in Ukrainian].
4. Saharovskiy A. (2015) Materialy do Frazeolohichnoho slovnyka Tsentralnoi Slobozhanshchyny (Kharkivshchyny) [Materials for the Phraseological Dictionary of the Central Slobozhanshchyna (Kharkiv Region)]. Kharkiv: OVVNMTs KhNU im. V.N. Karazina. 226 s. [in Ukrainian].
5. Uzhchenko V., Uzhchenko D. (2002) Frazeolohichniy slovnyk skhidnoslobozhanskykh i stepovykh hovirok Donbasu [Phraseological dictionary of East Slobozhan and steppe dialects of Donbas]. Luhansk: Alma mater. 263 s. [in Ukrainian].
6. Ukrainska mova. Entsyklopediia [Ukrainian language. Encyclopedia] (2011) / za red. I.V. Muromtseva. Kyiv: Maister-klas. 400 s. [in Ukrainian].
7. Chabanenko V. (2001) Frazeolohichniy slovnyk hovirok Nyzhnoi Naddniproshchyny [Phraseological dictionary of dialects of the Dnieper]. Zaporizhzhia: Stat i K°. 201 s. [in Ukrainian].

THEONYM *GOD* IN THE PHRASEOLOGICAL DICTIONARY OF CENTRAL SLOBOZHANSCHYNA (KHARKIV REGION)

Abstract. The article deals with the phraseological dictionary of Central Slobozhanshchyna (Kharkiv region). The author informs about the completion of this work, which includes a fairly detailed description of approximately 7,400 phrases in the speech of residents of 543 surveyed settlements. On the example of phraseological units with the theonym *God*, their functioning, semantic expressiveness, imagery, emotional and expressive content are demonstrated. Despite the significant number of developments in this direction, it should be noted that the studied speech territory is large and diverse, and folk phraseology is inexhaustible both quantitatively, structurally and expressively.

At the Ukrainian Language Department of Philological Faculty, V.N. Karazin Kharkiv National University, through the efforts of the author of this work, as well as teachers, students created a card index of dialectal (mostly lexical and semantic) features of our region in the amount of 68–70 thousand units of description (from 543 settlements), including 9–10 thousand phraseology and phraseological formations.

As a result of the research we state that the number of phraseological units with the corresponding onym is relatively large, and this indicates their need, meaningful expressiveness, imagery, emotional and expressive content.

Linguistic units have been recorded, in which universal everyday maxims, condemnation of negative human traits, disapproval of incorrect behavior are reproduced. In the collected material there are phraseological units with educational value. We note the emotionality, in particular the irony of phraseological units.

It seems promising for us to consider the collected facts by types of units, origin, motivation, changes in values, and so on.

Keywords: God, dialect, speech territory, theonym, phrasema, phraseology, phraseological unit, phraseological dictionary, Central Slobozhanshchyna (Kharkiv region).

© Сагаровський А., 2021 р.

Анатолій Сагаровський – кандидат філологічних наук, доцент, Харків, Україна; sagarovsjky@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-5372-1616>

Anatoliy Saharovskiy – Candidate of Philology, Associate Professor, Kharkiv, Ukraine; sagarovsjky@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-5372-1616>